

نسخه شناسی آثار حروفیان در کتابخانه مجلس

عاطفه بانگ^۱

چکیده:

کتابخانه مجلس شورای اسلامی، یکی از کتابخانه‌هایی است که مجموعه‌هایی از حروفیان را در ایران در اختیار دارد. در این کتابخانه چهارده نسخه وجود دارد که از این تعداد چهار رساله به نظم و مابقی به نثر است.

دو رساله به زبان ترکی و مابقی به زبان فارسی است که در بعضی رساله‌ها نیز گاه بخش‌هایی به زبان ترکی و گرگانی است. در میان این آثار، آثاری مانند شرح جاودان نامه و محبت نامه فضل الله حروفی استرآبادی، بنیانگذار حروفیه وجود دارد و هم رساله‌هایی از بعضی پیروان و خلفای وی. شایان ذکر است اکثر نسخه‌ها هنوز فهرست نشده‌اند و این مقاله می‌کوشد تا توصیف دقیق و درستی از آثار حروفیان در کتابخانه مجلس شورای اسلامی و سنای سابق را بدست دهد. این مجموعه دارای چهارده نسخه از حروفیان است که می‌توان آن را از کتابخانه‌های غنی در این زمینه به حساب آورد؛ البته این بررسی تا پایان سال ۱۳۸۷ می‌باشد.

سابقه حضور حروفیه در ایران در قرن هشتم و نهم سبب شده است تا بخشی از میراث آنان به ندرت در کتابخانه‌های ایران باقی بماند. بخش‌های دیگری از این میراث در ترکیه و بخشی هم به طور پراکنده در هند و نقاط دیگر است. در باره میراث باقی مانده آنان در ایران تاکنون کتابشناسی خاصی صورت نگرفته است. یک دلیل آن وجود این رسائل گاه به نام‌های مختلف در مجموعه‌ها و همین‌طور برخی از آنها در

جنگها است و تشخیص آنها نیز کار آسانی برای فهرست نویسان نبوده است. آنچه در اینجا در صدد آن هستیم ارائه و معرفی آثاری از حروفیه است که در کتابخانه مجلس شورای اسلامی وجود دارد. طبیعی است که این کار باید قدم به قدم پیش رفته و به تدریج کتابخانه‌های دیگر را نیز به دقت در برگیرد تا بتوان به یک کتابشناسی حرفه‌ای و عالمانه دست یافت.

۱) جاودان‌نامه، فضل‌الله حروفی، دو نسخه (ش ۵۶۹۹ و ۱۷۷۹۷)

این نسخه‌ها فهرست نشده‌اند و در پشت جلد (ش ۱۵۶۹۹) نوشته شده: رساله تفسیر حروفی، اسرار نماز و اعداد و سپس خط خورده و با خط دیگری نوشته شده: جاودان‌نامه فضل‌الله حروفی. بنده در هیچ جای نسخه نامی از جاودان‌نامه ندیده‌ام ولی با توجه به کتبی که از جاودان‌نامه با لهجه گرگانی نقل قول کرده‌اند، می‌توان این نسخه را شرحی بر آن دانست. مثلاً کیا در ص ۳۱ واژه‌نامه به عبارتی از جاودان‌نامه (ورق ۷۱) اشاره می‌کند که گویا پیروان او به آن کتاب افزوده‌اند، این عبارت با اندک تفاوتی در سطر ۱۳، برگ ۳۷۵ نسخه کتابخانه مجلس نیز آمده است ولی به فارسی نه به لهجه گرگانی... دانستن تقسیم زمان خمرت طینه آدم بیدی اربعین صباحا و واعدا موسی ثلاثین لیلۃ و اتمنناها بعشر فتم میقات ربه اربعین لیلۃ و اربعین گوشه نشینان و چهل سال حضرت رسالت ع م که چند ساعت باشد که خلقت آدم ع م و غیره واقع شد در باکویه در دوم ربیع‌الآخر سنه سته و سبعین و سبعمائۃ رسول ع م... در واژه‌نامه سنه ست و تسعین و سبعمائۃ نوشته شده است. شاید بتوان تاریخ تألیف این نسخه را سال ۷۹۶ بنا به نقل کیا یا ۷۷۶ بنا به نقل از نسخه کتابخانه مجلس دانست. زیرا نام کاتب، تاریخ و محل کتابت نامعلوم است ولی نسخه احتمالا متعلق است به قرن ۱۱ و ۱۲.

در این نسخه غلبه با زبان فارسی ساده است و فقط آیات و احادیث به عربی آمده است. برگ‌های ۳۵۵ و ۳۸۱ و ۳۸۲ مجدول به سنگرف است. از برگ ۴۱۷ به بعد کمتر از سنگرف استفاده شده و برخی عناوین و آیات و احادیث با مرکب مشک‌نوشته شده است.

خط نسخه، نسخ تحریری با مرکب مشک‌نوشته است و آیات و روایات آن معرب است. ۹ برگ نخست کهنه‌نماتر است گویا بیشتر استفاده شده است. کاغذ آن فرنگی و نخودی رنگ، بعضی از اوراق آهار مهره شده‌اند. این نسخه ۴۳۶ برگ دارد و دارای رکابه است، رکابه برگ‌های ۴۶، ۳۱۰ و ۳۱۱ با برگ بعد تطبیق ندارد که نشان از افتادگی در نسخه است. هر برگ ۱۹ سطر و بدون پاراگراف بندی است، اندازه متن $۱۴/۵ \times ۸/۵$ و اندازه جلد $۱۳/۵ \times ۲۰/۵$ می‌باشد. نوع جلد تیماج آجری (قهوه‌ای روشن) دارای ترنج ضربی، زمینه گل و بوته و نگاره‌های اسلیمی. نوع قطع رقیعی است و بدون ترقیم، بدلیل افتادگی در انتهای آن. نسخه با کلمه «صحیح» در حاشیه برخی برگ‌ها تصحیح گردیده است. ده برگ اول آن نوعی فهرست مطالب است. برگ‌های نخستین و پایانی نسخه ترمیم و وصالی غیر فنی شده است. بر روی بسیاری از برگ‌ها آثار شدید رطوبت مشاهده می‌گردد تا حدی که در برخی مواضع، عبارات را محو و ناخوانا نموده

است. بر اساس یادداشت آغازین نسخه، این کتاب متعلق بوده به کتابخانه شخصی عبدالمحمد آیتی نسخه شماره صفحه خورده است بر خلاف قاعده که شماره برگ نوشته می‌شود، البته ارجاع بنده به شماره برگ‌هاست.

کیا در واژه نامه گرگانی ص ۳۴ آورده است: کتاب جاودان نامه، گاهی به نام جاودان کبیر خوانده می‌شود و تفسیری است که فضل بر قرآن نوشته و معنی های تازه‌ای را که برای آیات آن یاد کرده گواه حقانیت دعوی های خویش پنداشته. پیروان او از این کتاب جمله هایی در نوشته های خود نقل کرده اند. برخی صفحه های آن سراسر به فارسی است و حتی یک واژه گرگانی ندارد. نشر آن همه جا بسیار ساده است و در آن هیچگونه صفت بکار نرفته و حتی دقت بسیار نیز نشده و فقط فضل کوشیده که آنچه می‌خواسته به سادگی یادداشت کند. گاهی غلط دستوری در جمله های آن دیده می‌شود.

کیا(واژه نامه گرگانی،ص۴۲) از جاودان نامه‌ای سخن می‌گوید که عکس آن در کتابخانه دانشگاه کمبریج به قطع $۲۴/۳ \times ۱۶/۲$ سانتیمتر است و به خط نستعلیق می‌باشد و ۴۰۲ برگ دارد و نویسنده آن مردی حروفی است که خود را در حاشیه برخی صفحه‌ها «خیری» می‌خواند و از شعرهای خود بیت هایی می‌آورد. آغاز جاودان نامه در این نسخه چنین است:

"ابتدا ابتدا ابتدا ابتدا خلقت از اینجا نه از اوراق دیگر که آنها مبنی بر سوالات است که جای دیگر نیست بسم الله الرحمن الرحیم است و لقد آتیناک سبعا من المثانی"

و پایان آن چنین است: «قال الله تعالی خلق الله تعالی راس آدم و جبهته من تربة الکعبة و صدره و ظهره من بیت المقدس»

همچنین کیا (در ص ۱۴) به نقل از عرفات العاشقین، جاودان کبیر و صغیر را از تصانیف سید فضل نعیمی می‌نامد. همو (در ص ۲۳) به نقل از کشف الظنون ذیل جاودان کبیر می‌گوید: «جاودان کبیر از فضل الله حروفی است و آن کتاب فارسی است به نثر که در مذهب خود نوشته و آن مشهود و متداول است میان طایفه حروفیه...» و در (ص ۲۴) به نقل از ریاض الشعرا می‌نویسد: «جاودان کبیر و جاودان صغیر از تصانیف سید فضل نعیمی است...» و به نقل از ریاض العارفین: جاودان کبیر و صغیر را از تصانیف مرموزه نعیمی مشهدی به اسم شاه فضل معرفی می‌کند (مشهدی و تبریزی خوانده شدن فضل درست نیست، زیرا او خود را در نوم نامه ورق ۴۱۲ دانشگاه کمبریج، استرآبادی می‌خواند، «کیا ۲۹»)

گفته شده است که فضل جاودان نامه را در ۷۹۶ که در شهر شروان (باکو) محبوس بوده، تالیف کرده است. اما تربیت در خزینه گنج الهی می‌نویسد: جاودان کبیر و صغیر از جمله تالیفات سید فضل الله است. و بنا به روایت عبد المجید فرشته زاده، ابوالحسن از شاگردان سید فضل الله در سنه ۸۰۲ جاودان نامه او را به رشته نظم کشیده است. (دانشمندان آذربایجان ص ۲۶)

گولپینارلی (فهرست متون حروفیه، ص ۱۴) به نقل از استوانامه امیر غیاث الدین از آثار فضل: از جاودان نامه الهی محبت نامه الهی و عرش نامه الهی نام برده است (ب ۷)... نام جاودان نامه، محبت نامه و عرش نامه در خوابنامه سید اسحاق هم آمده است. حتی او می‌نویسد که جاودان بعد از مرگ فضل شهرت پیدا کرد.

به فضل کتابی دیگر به نام جاودان صغیر هم نسبت داده اند که از اصلش خبر نداریم اما در ترجمه ای که به نام «دُر یتیم در ترجمه جاودان» با تعبیر «فهرست الابواب ترجمه جاودان صغیر» معرفی شده باید گفت این اثر، ترجمه آن جاودان نامه که با شش کلمه «ابتدا» آغاز می شود و به لهجه گرگانی است، نمی باشد. آنچه هست یک اثری است که به فارسی رایج نوشته شده و با جمله «از جمیع عالم روی به کعبه می باید کردن» آغاز می شود. با توجه به این سرآغاز می توان گفت که احتمالاً آن جاودان را که به لهجه گرگانی و برای اولین بار نوشته شده، جاودان کبیر است و آنچه شاید آن هم به لهجه گرگانی بوده اما اساس ترجمه موجود است جاودان صغیر بوده است.

نکته جالب آن که گولپینارلی (فهرست حروفیه، ص ۱۵) می نویسد: عرش نامه کتابی است منظوم در قالب مثنوی... که عرش نامه را جاودان نامه هم می گویند:

کرد این را عرش نامه نام حق کس نگیرد تا ابد بر آن سبق
جاودان نامه باشد نام او [کذا] باز چون جاوید هست اکرام او

با توجه به این ابیات می توان به این احتمال هم اندیشید که جاودان نامه صغیر که به فضل نسبت داده اند، همان عرش نامه است. با این حال باز پرسش این است که ترجمه موجود به عنوان ترجمه جاودان نامه چرا با جاودان نامه معروف وی تفاوت دارد؟

به هر روی مهمترین کتاب فضل جاودان نامه است. کتابی مثنوی به لهجه گرگانی که اساس مکتب حروفیه است. این که در جایی از آن از «بروجرد» سخن گفته شده و این که در ربیع الاخر ۷۹۶ یعنی کمابیش شش ماه قبل از کشته شدن به اقامت خود در باکویه آشکارا اشاره می کند، این تصور را پدید می آورد که این کتاب در زمانی طولانی و در چند مکان براساس تأویلاتی که به ذهنش خطور می کرده نوشته شده است. نسخه ای که در هفدهم رمضان سال ۹۹۲ به خط عالمی شاعر به نام «وجهی» از روی دست خط مخدوم زاده یعنی دختر فضل استنساخ شده است، به شماره ۹۲۰ جزو کتب کتابخانه علی امیری (استانبول) ثبت شده است.

بعلاوه جاودان نامه فارسی به شماره ۱۰۴۶ و ۱۰۰۰ در کتابخانه علی امیری موجود است. آغاز نسخه علی امیری شماره ۱۰۰۰ مانند آغاز نسخه کتابخانه مجلس است اما بدلیل افتادگی انتهای نسخه مجلس، تطبیق کامل این دو نسخه ممکن نیست. انجام و فراغ نامه نسخه علی امیری چنین است:

خورشید ازل نمی توان گفت که چون می بالد و می بالد و خواهد بالید

تم الكتاب الالهية الفضيلة الازلية الابدية السرمدية التي هي ذو الفضل العظيم من يد العبد الضعيف النحيف الفقير الحقير بنده فضل فياض خاك پای اهل الله درویش علی سرخانی - طول الله عمره و ثبت لقائه فی الوجه الادمية - فی شهر المبارک المعظم المفخم ذی الحجة فی يوم الاربعاء فی عشر الاول تاریخ سنة خمس و اربعین و ثمان مائة (۸۴۵).

این عبارت سبب شده است تا منزوی (فهرست نسخ خطی فارسی، ج ۲، جزء یک، ص ۱۱۱۱ و ۱۱۱۲ و فهرست واره کتب خطی فارسی، ج ۷، بخش یک، ص ۲۶۳) جاودان نامه را به الیه الافضلیه ارجاع داده

است و مؤلف آنرا فضل الله حروفی بدانند. وی منبع خود را فهرست دار الکتب المصریه، ج ۱، ص ۱۱۱ ذکر کرده است. با مراجعه به این فهرست، ص ۲۷ عنوان الالهیه الفضیلة دیده می‌شود نه افضلیه و بیان تردید فهرست نویس دار الکتب المصریه در مورد مؤلف نسخه و اینکه این نسخه همان جاودان کبیر فضل الله حروفی باشد، قابل تامل است: «لعله من تالیف فضل الله بن محمد التبریزی الحروفی، المقتول سنه ۸۰۴ و هو کتاب فی مذهب الحروفیه» و در پاورقی آورده است: «لعله جاودان کبیر للمؤلف نفسه». آغاز الالهیه الفضیلة مانند نسخه کتابخانه مجلس است، ولی در مورد پایان نسخه چیزی نیابوده است. تنها نوشته شده است: نسخه دارای جدول است و مُحَلّی به طلا و به قلم فارسی زیبا بدون تاریخ است و ۲۷۸ برگ و ۲۱ سطر، ۱۶×۱۰ می‌باشد.

بنابراین، این نسخه می‌تواند تحریری از جاودان کبیر فضل الله حروفی باشد یا احتمالاً جاودان صغیر که گولپینارلی (فهرست، ص ۱۴) بیان کرده است: «به فضل کتابی دیگر بنام جاودان صغیر نسبت داده اند اما ما به چنین کتابی بر نخورده ایم». هرچه هست منظور از آن کتاب جاودان کبیر نیست زیرا آن شش ابتدا دارد و به لهجه گرگانی است.

در این باره برخی اظهار نظرهای دیگر هم شنیدنی است:

در فهرست نسخ خطی دانشگاه تهران ج ۱ ص ۸۰ ذیل جاودان نامه (فارسی) گفته شده: جاودان نامه اسم نوعی کتاب مقدس فرقه‌ای از صوفیان است که در ایران بنام حروفیه و نقطویه شهرت داشته اند... براوان در تاریخ ادبیات ج ۳، ص ۸۲ به نقل از کتاب «کشف الاسرار» نگارش اسحاق افندی - که ردی است بر بکتاشیه و حروفیه و به سال (۱۲۹۱) چاپ شده - چنین می‌گوید: «حروفیان شش کتاب به نام "جاودان نامه" دارند برخی از آنها نگارش ملا فضل الله استر آبادی رئیس حروفیان در قرن هشتم است، و این مرد همان است که در کشف الظنون دو کتاب بنام "جاودان کبیر و صغیر" بدو نسبت داده شده...» در فهرست دانشگاه ج ۱، صفحه ۸۳ در باره نسخه ای از جاویدان نامه آمده است: «نگارنده آن در برگ (۲۴ ب) از آیتی که در ماه رمضان ۸۱۷ بر دل او وارد شده یاد می‌کند و نیز در برگ (۱۱۷ ب) از تفکرات خود در سال ۸۱۵ یاد می‌کند و بنابراین نگارنده این کتاب تا سال ۸۱۷ زنده بوده است و چون فضل الله استرآبادی به سال ۷۹۶ کشته شده و جانشین وی، علی الاعلی به ترکیه فرار کرده و در آنجا به سال ۸۲۲ مرده، بنابراین احتمال می‌رود نگارنده این کتاب همین علی الا علی باشد. و نیز نگارنده در برگ (۲۸۸ ب) از دوری استاد سعید شهید شکایت می‌کند و در برگ (۲۹۲ ب) از برادر سعید شهید خود و فرزند خود بنام نورالله یاد می‌کند...»

به هر روی این تفسیر شبه عرفانی به زبان فارسی ساده نوشته شده و در آن هیچگونه ترتیبی برای آیه‌ها و موضوع‌ها در آن مراعات نگردیده است، بلکه قطعه‌هایی است جدا جدا هر یک در چند صفحه، در موضوع‌های گوناگون در شبه‌های مختلف در جلسات دوستان و مریدها گفته شده و هر قطعه دو نسخه این کتابخانه به جمله «والحمد لله رب العالمین» ختم می‌گردد. (ولی در جاودان نامه دیگر که در کتابخانه آقای دهخدا موجود است به جمله "والسلام" ختم می‌گردد) و در آخر برخی قطعه‌ها تاریخ‌ها را در

هفته و ماه تعیین نموده.....

جمله «ذلک فضل الله یوتیه من یشاء» را بسیار استعمال می کند و در حاشیه صفحه اول نسخه حرف «ف» را علامت " فضل الله " دانسته اند...

هلموت ریتر (آغاز فرقه حروفیه، ص ۷۹) از جاودان نامه چودی سخن می گوید که نسخه خطی متعلق به کتابخانه پروفیسور چودی در بازل سوئیس است و قطع آن ۱۰×۱۴/۵ سانتی متر می باشد و دارای ۳۳۹ ورق است و به نستعلیق فشرده نوشته شده است و آن را از تالیفات فضل الله می داند.

آغاز نسخه با شش کلمه «ابتدا» است ولی پایان آن را ذکر نکرده است. همچنین ریتر به نقل از کرسی نامه (ص ۳۹)، نخستین کاتب جاودان نامه را سید کمال هاشمی، محرم اسرار فضل الله، می داند:

از کمال هاشمی اول عیان در کتابت شد کتاب جاودان

آفرین بر جان استاد کلام از علی آن بنده ف ض لام

وی در جای جای کتاب خود نقل قول هایی از جاودان نامه به عنوان مهم ترین کتاب فضل الله آورده است که به لهجه گرگانی می باشد.

بنابر آنچه گفته شد: جاودان نامه کتابی است منثور که به لهجه گرگانی نوشته شده و با شش کلمه ابتدا شروع می شود و سایر جاودان نامه ها که به فارسی نوشته شده یا به رشته نظم درآمده است نسخه های استنساخ شده و شرح یا تفسیر جاودان نامه اصلی است که به این نوشته ها جاودان صغیر نیز گفته شده است که برخی از آنها توسط پیروان فضل الله و برخی نیز توسط خود فضل به رشته تحریر در آمده اند. در فهرست دانشگاه ج ۲، ص ۱۱۰ از متن چاپی جاودان نامه فضل الله استرآبادی خبر داده شده است.

الف) جاودان نامه: نسخه شماره ۱۵۶۹۹

آغاز: بسمله از جمیع اطراف روی به کعبه می باید کردن به حکم حدیث نبوی که "خلق الله تعالی راس آدم و جبهته من تربة الکعبة" و راس و جبهه خود بدان طرف باید کرد که موضع خلقت راس و جبهه آدم ع م است...

انجام و به جهت خمرت طینه آدم بیدی اربعین صباحا هر شبانه روزی را به بیست و چهار ساعت قسمت کن چهل شبانه روز شانزده بار ست [بیست و سه] و شانزده بار سو [سی و دو] ساعت باشد و از آن قسمت زمان به قسمت مخلوقات که اشیاست و وجه خود برو و بدان و محو شود در ذات و صفات او فلک را سیصد و شصت (در حا). آغاز این نسخه با نسخه ای که گولپینارلی در فهرست خود ص ۱۴ آورده یکی است. وی این نسخه را به احتمال جاودان صغیر می نامد.

۹ برگ اول این نسخه نوعی فهرست مطالب است، با این آغاز: فی ام الكتاب و ام القرآن و انه فاتحة الكتاب فی غسل الوجه و المرافق و مس القرآن فی نفی تقدیم بعض الاعلام علی بعض فی الوضوء...

آخرین باب، برگ ۹ الف ... فی حقیقه علی ابن ابی طالب کرم الله وجهه هو الأوّل و الاخر و الظاهر و الباطن و هو بکل شی علیم، تمت الابواب الكتاب و الله اعلم بالصواب.

در برگ ۶ ب بسیاری از کلمات ناخوانا و کمرنگ شده اند و از برگ ۷ الف در بالای برخی کلمات شماره صفحه نیز یادداشت شده است که به نظر کار فهرست نویس باشد. از برگ ۱۰ ب شروع کتاب جاودان نامه است که برگ‌ها دارای حاشیه با شنگرف (مرکب سرخ) هستند، همان طور که برخی کلمات مانند: فی، مساله، آیات و روایات و نشانه‌ها با شنگرف است. این حاشیه سرخ در برگ ۲۶۴ به پایان می‌رسد. بسمله قدری پایین تر از سربرگ است و کشیدگی آن یک سطر کامل را پر کرده است. این برگ ۱۷ سطری و مابقی برگ‌ها ۱۹ سطری هستند.

این نسخه دارای ۴۳۶ برگ است و ادامه نسخه نیز افتادگی دارد.

در سطر ۱۷ از برگ ۲۷۹ نسخه از شخصی به نام خواجه بایزید تبریزی بندکی امیر نام برده شده ... این بیان را از نسخه خواجه بایزید تبریزی بندکی امیر نوشته که به خط ید حضرت مولانا بوده است و داعی نیز از ایشان نوشته‌ام...

گولپینارلی (فهرست، ص ۱۶) مولانا بایزید را از خلفای فضل می‌نامد و شیعی (تشیع و تصوف، ص ۱۷۶) از شخصی به نام بایزید تبریزی نام برده و از منتسبان به حروفیه می‌داند. به هر حال احتمالاً کسی که در نسخه از او یاد شده از خلفای فضل الله یا از منتسبان به فرقه حروفیه است.

در فهرست مختصر نسخ خطی کتابخانه مجلس (ص ۲۲۳) ذیل جاودان نامه بطور قطع فضل الله حروفی استرآبادی (قرن ۹) را به عنوان مؤلف این نسخه دانسته و خط آنرا نسخ قرن ۱۲ گفته است. در حالی که در متن نسخه، از فضل تعریف و تمجیدهایی شده که بعید به نظر می‌رسد کسی از خودش چنین تعریف کند. بنابراین بهتر است این نسخه را یکی از تحریرهای جاودان نامه بدانیم.

ب) جاودان نامه شماره نسخه ۱۷۷۹۷

آغاز: بسمله و به العون و علیه التکلان از جمیع اطراف وه [وجه] به کعبه می باید کردن به حکم حدیث نبوی که خلق الله تعالی رأس آدم و جبهته من تریة الکعبه و صدره و ظهره من ارض البیت المقدس... انجام... و من کلامه الاول رمزاً دریاً باید که شناسد فرزند پدر خوی نورسیده و کهن جان و تن مرا خواست همیشه آفریدن جان و تن خورشید ازل نمی توان گفت که چون می بالدو می بالد و خواهد بالید این نسخه فی شهر ربیع الاولی ۱۲۵۱ با این کلمات وقف شده است: «وقفاً صلیحاً شرعياً فی شهر...»

در برگ الف شعری از سید اسحاق آمده:

« جاودانی نامه یار غار ماست عرش نامه مونس و دلدار ماست »

این نسخه از جمله کتب موقوفه حاجی محمد طاهر است و مهر بیضوی «محمد طاهر» در این برگ دیده می شود. از برگ ۱ تا ۵ الف نوعی فهرست مطالب است با این عنوان: «کتاب التحقیق و البرهان فی معرفة خلق الانسان» فی الاستواء و حمله العرش و فی اعداد تعین اعداد الركعات و فی الاحادیث القدسیة و خلقت الرحم فی تلیفیک منازل القمر و البروج و الدرجات...

نوع خط نستعلیق تحریری احتمالاً قرن ۱۱، کاغذ شرقی، نام کاتب محل کتابت معلوم نیست، عناوین و نشانه ها شنگرف، تعداد برگ ۲۰۸ با دو برگ خالی در انتها، جاودان نامه در برگ ۲۰۶ الف تمام می شود و در برگ های ۲۰۷ و ۲۰۸ اشعاری از نسیمی با مرکب مشکی دیده می شود. این نسخه ۲۱ سطر دارد، برگ های ۵ب، ۶الف، ۷۰ب، ۱۷۳ب، ۱۸۳ب، ۱۸۴الف، ۲۰۶الف مجدول به شنگرف است. اندازه متن ۹×۱۵ و اندازه جلد ۵/۵×۱۱/۵، نوع جلد تیماج مشکی است، در برگ ۶الف کلمه «صحح» حاکی از تصحیح شدن آن است.

آغاز این نسخه با تفاوت اندکی (و به العون و علیه التکلان) با نسخه قبل یکی است. از اشعار پایانی نسخه تاریخ هجرت، قاتل، سال و روز کشته شدن و مدفن فضل الله حروفی بدست می آید و این نسخه جاودان نامه دانسته می شود. (۲۰۷ب)

۲) مجموعه شماره ۵۳۱ سنا

به نوشته فهرست کتابخانه شماره دو (سنای سابق) ۳۳۵/۱ و ۳۳۸ آمده است: مجموعه دارای ۲۵ رساله به نظم و نثر (فارسی - عرفان - ادب). که شش تایی آن حروفی و عبارت است از:

۱ - رساله حروفیه: از پیر تاج گیلانی (۲۷۳ ر - ۲۷۷ پ) در آن از شیخ سعد الدین در دو جا یاد شده است و از سالهای ۵۰۰، ۷۷۷، ۷۹۱، ۸۱۵ و ۸۴۰ در حساب های حروف.

آغاز: بسمله واعطی کل شی خلقه ثم هدی واوی که در آخر آیت است به اعتبار احدیت و به اعتبار واحد چنانچه خداوندگار اشارت فرموده است و در خاطر این ضعیف آمده است که احد مخصوص است به خاتم واحد مخصوص در نبی....

انجام وجود خاتم نبی است ولام خود صریح به سعی است و السلام علی اهل السلام اولاً و آخراً ظاهراً و باطناً. و به دنبال آن نوشته شده است: «محمد حسین علی محمد حسین علی...»

این رساله، رساله نوزدهم یا بیستم (به نوشته فهرست ۲۳) از مجموعه مزبور است. متن آن به زبان فارسی و آیات و روایات به شنگرف است. آغاز این نسخه از برگ ۲۷۳ ب است. نام هر رساله در میان دایره‌ای از شنگرف نوشته شده در برگ ۲۷۳ الف نوشته شده: هو هذا رساله حروفیه من پیر تاج گیلانی رحمة الله علیه قدس سره.

گولپینارلی (فهرست متون حروفیه، ص ۱۶) به نقل از استوانا، تاج الدین را از خلفای فضل الله دانسته و در (ص ۱۷) به نقل از محرم نامه سید اسحاق، سید تاج الدین کهنای بیهقی را از مقربان صاحب تأویل (فضل الله) به شماره آورده است. (مجموعه رسائل حروفیه، کلمان هوار، ص ۴۲)

شیبی نیز (تشیع و تصوف، ص ۱۷۶) به نقل از استوانا، سید تاج الدین را از حروفیان عراق دانسته است. کیا (واژه نامه، ص ۳۶ و ۳۳۷) به نقل از نوم نامه فضل الله حروفی، از سید تاج الدین نام برده است. ریتز هم (در آغاز فرقه حروفیه، ص ۵۸) سید تاج الدین را از نخستین شاگردان فضل نامیده است که در نوم نامه آمده است. وی باید همان سید تاج الدین کهنابادی باشد. احتمالاً مؤلف این نسخه همان سید تاج

الدین مذکور در منابع باشد. (نیز بنگرید: مجموعه رسائل حروفیه، کلمان هوار، ص ۴۲؛ واژه نامه گرگانی، صادق کیا، ص ۳۱۱ - ۳۱۳ به نقل از مثنوی سید اسحاق، و نیز ص ۶۹).
در برگ ۲۷۴ ب سطر ۱۴ از محیی الدین و سعد الدین یاد کرده و در برگ های ۲۷۵ ب سطر ۷ و ۲۷۷ الف سطر ۱۱، یعنی در سه جا از شیخ سعد الدین حموی (متوفای ۶۵۰) نام برده است نه دو جا بنا بر نقل فهرست.

بنابر سخن شیخی (تشیع و تصوف، صص ۱۹۵ - ۱۹۹) بین حروفیگری و اندیشه های سعد الدین حموی همانندی هایی وجود دارد از جمله اینکه سعد الدین نیز مرد میدان حروف و از جمله مصنفات او کتابی با عنوان «اقوال مرموزه و کلمات مشکله و کثیر من الارقام و الاشکال و الدوائر التي يعجز العقل و الفكر عن حلها» که عبارت زیر را از آن نقل کرده است: پیمانی که خدا در آغاز آفرینش بست منحصر به عهد الست نبوده، بلکه هفت میثاق بوده است.... این طریقه تصوف سُنیه یا سعدیه نامیده شده و علت سنی نامیدن آن، از لحاظ انتساب به سنت رسول الله در ظاهر و استناد به سنت وجه الله در باطن است...

۲ - پنج رساله حروفی دیگر در این مجموعه هست که عبارتند از:

رساله هدایات: برگ های ۲۱۷ ب - ۲۳۸ الف

رساله محبت نامه : برگ های ۲۳۸ ب - ۲۴۱ الف

رساله کشف الاسرار: برگ های ۲۴۱ ب - ۲۵۰ الف

رساله وجودیه: برگ های ۲۵۰ ب - ۲۵۴ الف

رساله اسکندریه: برگه های ۲۵۴ ب - ۲۶۴ ب

این رسائل همگی از حضرت سید یا سید شریف دانسته شده است که چندان شناخته شده نیست. گولپینارلی (فهرست متون، ۱۶) میرشریف را از خلفای فضل دانسته و کتاب وی را بیان الواقع می داند و نقل قول هایی از آن می آورد. همچنین در (ص ۲۸) کتاب اسم و مسما و بیان الواقع میر شریف را از کتاب های اساسی حروفیه می نامد. و نیز می نویسد: (ص ۳۳) ... ما در گسترش حروفیه در آناتولی و انتقال آن به روم ایلی، نه تاثیر علی الاعلی بلکه تاثیر میرشریف و نسیمی می بینیم.... و در جای دیگر (ص ۳۸) از دیوان میرشریف در سه جلد، بیان الواقع در دو جلد، دو ترجیع بند فارسی، محشر نامه، حج نامه، و شرح قصیده از وی اشاره کرده است. در فهرست دانشگاه تهران (ج ۲ ص ۱۱۱) از رساله ای به نام ذره نامه از سید شریف نام برده شده است.

بنابراین اگر این ۵ رساله را نیز برای سید شریف بدانیم این مجموعه دارای ۶ اثر از حروفیان خواهد بود.

۳) مجموعه، ش ۳۶۳

این مجموعه دارای سه دیوان (فارسی و ترکی - ادب) است:

الف) دیوان سید شاه فضل الله نعیمی کشته در ۷۹۶ دارای دو بند مثنوی سپس غزل به ترتیب تهجی،

با تخلص نسیمی و نعیمه و چند رباعی و یک ترجیع. (۲ پ - ۲۲ر)
 آغاز: فواید سلطان المحققین و قطب الموحدین و مرشد السالکین مولانا فضل الله استر آبادی قدس
 مرقده در ارشاد حضرت سلطان الدنيا والدين ابوالفضل سيد نسیمی قدس الله تعالی سره و نور الله مرقده.
 در اسلوب مثنوی:

ای جوانی خفته در باغ کهن	بشنو از مرغ سحرخیز این سخن
کای شتر دل چون درا کمتر درا	یک زمان بر منبر وحدت درا...
انجام: میگوی نعیمه تو امروز	دردانه بحر کبریایی
سیمرغ جهان لامکانیم	مقصود زمین و آسمانیم

ب) دیوان فارسی سید عماد الدین نسیمی «دیوان فارسی حضرت سلطان العارفين و برهان المحققين
 مفخر آل طه و یس ابوالفضل امیر سید نسیمی - قدس الله سره العزیز - فی توحید الباری». نامش سید
 عماد الدین ابراهیم بن هاشم نسیمی بغدادی بیضاوی شیرازی است و در ۸۳۷ کشته شده است... غزل‌ها به
 ترتیب تهجی با تخلص نسیمی و یک ترجیع بند و چند رباعی (در ۲۲ پ - ۱۱۱ پ)

آغاز: ای روز و شب خیال رخت همنشین ما	جاوید باد عشق جمالت قرین ما
آن دم که بود نقش وجودم عدم هنوز	مهتر تو بود مونس جان حزین ما...
انجام: و ایضا له.	

گر حرف به تو جمال خود بنماید	بر تو در گنج معرفت بگشاید
بی صوت و حروف با تو آید به حدیث	نطقی که به صوت و حرف اندر ناید

ج) دیوان ترکی نسیمی به غزل هاست، به ترتیب تهجی با تخلص نسیمی، و بند نخستین مثنوی است
 سپس غزل‌ها از حرف باء تا یاء بند چهارم غزل عربی است با قافیه تاء (در ۱۳ پ - ۱۲۶ پ)

آغاز: نسیمی کنت کنزاً محربی دور	حدیثی لؤلؤ شهواره منشور
دریای محیط جوشا گلدی	کان ایله مکان خروشه گلدی...
انجام: وله قدس سره	

جنت عدن ایمش بورونک اوشته لبونکده کوثری...

در باره مشخصات نسخه در فهرست سنا (۱۹۳/۱) آمده است: نستعلیق سلطان محمد، در روز ۱۰ محرم
 ۹۱۰ برای امیر محمد موتمن، نویسنده شاید سلطان محمد خندان هروی زنده تا ۹۵۷ یا سلطان محمد نور
 هروی (۸۷۷-۹۴۰) باشد. عنوان زرین، جدول زر و لاجورد با سه سر لوح زیبا، در ۱۲۷ گ ۱۴ س، کاغذ
 سفید، جلد تیماج عنابی مقوایی زرکوب آراسته با گل و بوته سبز و سفیداب (۱۴۱۹۳).

در باره دیوان نسیمی مطالب فراوانی در متون حروفی شناسی آمده است. از آن جمله گولپینارلی در
 فهرست خود از دیوان فارسی شماره ۴۳۸ کتابخانه علی امیری و ۴۴۸ کتابخانه دانشگاه استانبول را برای

نسیمی می‌داند و دیوان فارسی به شماره های ۱۸۶ و ۹۸۹ کتابخانه علی امیری را متعلق به فضل الله حروفی می‌داند. همو در (فهرست، ص ۱۴) از دیوان کوچکی که متعلق به فضل است سخن می‌گوید و اینکه وی در شعر تخلص نسیمی را بکار برده است. اشعارش از نظر فنی بی نقص است، اما شاعری نیست که هرگز با شاعران استاد و سترگ ایرانی مانند سعدی و حافظ سنجیده شود. از این نظر، فضل در میان شاعران ایران تنها از آن جهت که شعر ساخته و دیگر به سبب افکاری که تلقین می‌کرده است، قابل یادآوری است.

شیبی (تشیح و تصوف، ص ۱۷۴) محبت نامه و عرش نامه را منظوم و از اشعار مقدس و کم نظیر در عالم شمرده است. کتاب انفس و آفاق و عرف نامه فضل الله را نیز منظومه فارسی دانسته است. (نیز بنگرید: فهرست متون حروفیه، گولپینارلی، ص ۱۵) سید عماد الدین نسیمی اشعاری به ترکی دارد که در همین نسخه کتابخانه مجلس و نسخه دیگری به شماره ۲۰۰۷۷۱ (مجلس) موجود است. این اشعار به اهتمام پروفسور رستم علی اف چاپ شده است. (نشر دنیا، سال ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۳، فروردین) دیوان نسیمی از برگ ۱ الف آغاز شده و تا ۲۱ الف پایان می‌یابد با ترجیع بند:

سیمرغ جهان لامکانیم مقصود زمین و آسمانیم

در باره مشخصات این نسخه باید گفت که نوع خط نستعلیق عالی، عنوان اصلی ثلث ممتاز به زر نوشته شده و عناوین فرعی مانند و له ایضا نستعلیق است. کاتب سلطان محمد است که بر اساس حدس فهرست نویس سلطان محمد خندان هروی (زنده تا ۹۵۷) یا سلطان محمد نور هروی (۸۷۷ - ۹۴۰) است که روز ۱۰ محرم ۹۱۰ برای امیر محمد مومتن نوشته شده است. محل کتابت نامعلوم می‌باشد. نوع کاغذ: شرقی، نخودی، نازک، آهار مهر شده و احتمالا سمرقندی است. تعداد برگ ۱۲۵ و تعداد سطر ۱۴، اندازه متن و لچک ترنج: زمینه کرم با گل و بوته و نگاره های اسلیمی به رنگ مشکی برجسته، ضمیمه سر ترنج‌ها مشکی با گل و بوته سبز و کرم (زنگار)؛ عطف و مغزی تیماج زرشکی.

ترقیم کاتب سال ۹۱۰ ق است. این نسخه، نسخه ایست بسیار نفیس که بر فراز برگ نخست آن سر لوح کتیبه‌ای مزدوج بسیار زیبا و بازوبندی است. زمینه لاجورد و طلایی با گل و بوته الوان و نگاره های اسلیمی طلایی بسیار ظریف از دوره تیموری با جداول طلا، لاجورد و سفیداب می‌باشد که در میان آن به خط کوفی تزیینی به سفیداب نوشته شده «الله و لا سواه» و در زیر آن عبارت آغازین دیوان یعنی فواید سلطان المحققین و قطب الموحدین... آمده است. برگ‌ها مجدول، طلا، لاجورد و مشکی است که میان ابیات جدول کشی به زر شده است. روی متن‌ها هم افشان طلا شده است. آثار رطوبت روی برگ‌های نخستین و میانی و پایانی بر فراز آنها دیده می‌شود. برخی برگ‌ها مختصری آسیب دیده و نیاز به مرمت فنی دارد و برخی برگ‌ها غیر اصولی و صالی و ترمیم گردیده اند. میان اوراق برگ های نازک زرورق جهت محافظت نسخه نهاده شده است. در انجام دیوان ترکی نسیمی یک مهر سرجمی با متن ناخوانا دیده می‌شود و در انجام رقم کاتب مهر کوچک مستطیل همراه یادداشتی دیگر عمدا محو گردیده است.

۴) دیوان نعیمی، ش نسخه ۱۴۷۷۵، کتابت قرن ۱۱.

این نسخه تاکنون فهرست نشده و در پشت آن به عنوان دیوان سلیمان معرفی شده که بسا به خاطر به کار بردن نام سلیمان به طور وفور در کتاب است. تقریباً در آخر تمام ابیات از واژه فضل نیز استفاده شده است. آغاز و انجام این نسخه افتادگی دارد بنابراین اطلاعاتی از نام کتاب، کاتب و محل کتابت آن نداریم.

آغاز ما قوه و صوت و نطق حقیم	نطق از همه چیز می سراسیم (؟)
ما اسم و مسمیات خویشیم	و از سو[سی و دو] با همه جو یاییم
ما ذات و صفات وجته حقیم	سمع و بصر آن کبر یاییم...
... یک قوه و ذات سو[سی و دو] نور	آن فضل که آمرست و مأمور...
انجام:	

الف با لام چون یک حرف باشد
بود بس سو[سی و دو] یک ذات واحد
که باشد خویش را هم جام و صهبا
بود بی تیر و تی یک شی ز مولا

پس از انجام کتاب، در دو برگ مناجات ظهر نوشته شده است که کتابت آن حداقل صد سال متاخر تر از متن است.

آغاز: مناجات ظهر اللهم انی استلک زیادة فی العلم و برکة فی الرزق و راحة فی البدن و...
انجام اللهم آتنا فی الدنیا حسنة و فی الآخرة حسنة و قنا عذاب النار.
و در پشت برگ انجام (۱۸۶) شعر طنزی نوشته شده:

سلام من برسانید به حضرت زردک	بریده گشت سر اسبناج[و] ترتیزک
روایت است بریدم سر چغندر را	که بر دار کشیدند دست های شلغم را...

اشعار این نسخه تا حد امکان با دیوان نعیمی چاپ شده توسط رستم علی اف و اشعار واژه نامه و آگاهی های تازه از حروفیان و رسائل حروفیه و فهرست تطبیق داده شده و تفاوت هایی دارد. بعلاوه در هیچ جایی از این نسخه از تخلص نعیمی استفاده نشده است بنابراین این مولف آن فضل الله حروفی نیست.

اما در مورد «سلیمان» در فهرست نسخ خطی دانشگاه تهران (۱ / ۸۰) ذیل جاودان نامه از ملا سلیمان طیب ساوجی نامی آمده که از بزرگان حروفیه بوده و در واقعه قتل عام ملاحده قزوین بدست شاه عباس به سال ۱۰۰۲ کشته شده است. احتمال می رود ارتباطی میان این دو نام باشد. همچنین گولپینارلی (فهرست، ص ۱۶) ذیل خلفای فضل الله از سلیمان نام می برد. نیز در فهرست نسخ خطی دانشگاه تهران (۲ / ۱۱۰) از کتاب های مقدس نزد حروفیان نام برده است که کتاب توحید از سلیمان افندی کاتبی به فارسی نیز در میان آنها دیده می شود بنابراین احتمال اینکه این نسخه برای شخصی به نام سلیمان باشد، هست.

مشخصات نسخه: نوع خط نستعلیق، کاتب نامعلوم، تاریخ کتاب قرن ۱۱، محل کتابت نامعلوم، عنوان و نشانی ندارد و با مرکب مشکی نوشته شده است. قلم خوردگی هایی در متن وجود دارد که در حواشی به نظر می آید اصلاح شده باشد یا ابیاتی افزوده گردیده است. اکثر رکابه ها بدلیل وصالی و ترمیم غیر اصولی از

بین رفته اند. نوع کاغذ: شرقی نازک، احتمالاً سمرقندی، نخودی، اندازه متن ۱۶×۷/۵، اندازه جلد ۲۲×۱۴/۵
نوع جلد تیماج قهوه‌ای روشن، قطع رقیعی. به جهت افتادگی انتهای نسخه ترقیم ندارد.
این نسخه با واژه «صحح» تصحیح شده است (برگ ۱۳۸ ب، ۱۶۹ ب و ۱۷۷ الف) و در برخی مواضع بیت
جا افتاده در حاشیه تصحیح گردیده است. احتمال دارد که نسخه بدل بوده باشد. تعداد برگ ۱۸۶ با ۱۷
سطر است.

در برگ ۴۱ الف، بالای صفحه با مرکب مشکی نوشته شده:
خداوند عالم ان شاءالله دهانت را بشکسته‌ای سلیمان دیو نمای ملحد رجیم‌ای بدبخت تیره قلب.
در برگ ۶۸ ب سطر ۳ از منصور حلاج و شبلی و ذوالنون نام برده شده. در برگ ۷۶ ب در حاشیه آمده
است:

از بیان مصحف مجد حیات روی تو جمله اسرار از کتاب جاودانی خوانده‌ام
شاید بتوان گفت که اشاره ایست به جاودان نامه فضل الله حروفی.
در برگ ۷۸ الف در حاشیه نوشته شده: اللهم یا عالم السر و التجوی و یا کاشف الضر و البلوی و اجعل
لی من امری فرجاً و مخرجاً برحمتک یا ارحم الراحمین.
در برگ ۱۱۶ الف سطر ۴ آمده است:
اسم فضل حق چو ضاد و هشتصد آمد ضاد ازو شد ظهور او به هشتصد صاد را ضادی بکن
برگ ۱۸۵ دارای ۵ سطر است و مابقی صفحه خالی است و در حاشیه نوشته شده: از برای ظهور امام
واجب التعظیم یعنی (اسم ناخوانا).

۵) اشعار نعیمی در نسخه شماره ۱۳۰۹۸/۳

این مجموعه دارای ۷۰ برگ ۱۰ سطری است. در برگ ۲۹ ب و ۳۳ ب مهر بیضوی حسینقلی با تاریخ
احتمالاً ۱۰۸۹ یا ۱۱۰۹.

آغاز: داریم نشان بی نشانی / دانیم زبان بی زبانی ماییم چو از منی گذشتیم / سرچشمه آب زندگانی....
.... سیمرغ جهان لامکانیم / مقصود زمین و آسمانیم
انجام:....

میگوی نعیم چو امروز / دردانه بحر کبریای سیمرغ جهان لامکانیم / مقصود زمین و آسمانیم
نوع خط: نستعلیق خفی، نام کاتب شیخ حسن که در برگ ۷۰ الف آمده است: "تمت مجموعه الاشعار
فی ثامن رمضان المبارک سنة ثمان و ستین و ثمانمائه علی ید الفقیر الی الله ذی المنن اقل عباد الله شیخ
حسن احسن الله احواله و انجح" و تاریخ کتابت ۸۶۸ است و محل کتابت نامعلوم می‌باشد. ترجیع بند نعیمی
۵ برگ است و ۱۰ سطر دارد.

بیت پایانی ترجیع بند (سیمرغ جهان لامکانیم / مقصود زمین و آسمانیم) به زر نوشته شده که برخی خط
ثلث و برخی نستعلیق است. نوع کاغذ: شرقی، نخودی، ضخیم، افشان طلا، احتمالاً خان بالغ، اندازه متن:

۱۱×۶، اندازه جلد ۱۶×۱۰ است. نوع جلد: تیماج زرشکی، مجدول ضربی، قطع: بین جیبی و عمامه‌ای است.

این نسخه، نسخه ایست بسیار نفیس، دارای یک سر لوح بسیار زیبایی بازوبندی، بر فراز برگ نخست از عصر تیموری با زمینه لاجورد و طلا همراه نقوش، گل و برگ الوان و نگاره های اسلیمی طلایی، همراه جداول طلا، لاجورد و زنگار (سبز) که در جوف آن به سفیداب عبارت «ترجیع مولانا فضل الله» به خط کوفی تزیینی بسیار دقیق دیده می‌شود. برگ‌ها مجدول به زر، مشکی و لاجورد و بیت (سیمرخ جهان لامکانیم/ مقصود زمین و آسمانیم) در دو سطر نوشته شده و به زر است. اطراف آنها بصورت دندان موشی به زر شده است. نشانه هایی در دو طرف بیت ترجیع بند به زر و لاجورد دیده می‌شود. آثار رطوبت در فراز برگ‌ها دیده می‌شود. برگ ۳۳ ب دارای یک بازوبند طلایی بوده. مربوط به ترجیع بند ۳ و ۴ از ناصر خسرو که بخاطر ترمیم و وصالی غیر اصولی دو بیت از شعر معلوم نیست.

برگ نخست این نسخه دارای یک شمسه طلایی از دوره تیموری است که در جوف آن نام اولین رساله به خط ثلث زر نوشته شده است.

منزوی در فهرست نسخ خطی فارسی (۲۵۸۴/۳) در باره این نسخه توضیحاتی داده است.

۶ اشعار نسیمی ۱۷۷۵۵/۲

این نسخه از برگ ۹۷ تا ۱۷۰ ب یک مجموعه است.

آغاز: بسمله به ذات پاک خدای که هم بی همتا/ که از ارادت او گشت سرکن پیدا

انجام: ... از زلف ورخ آتشی و آبی/ در جان دل مه و خورانداز

انجام بارکابه (صد) افتادگی دارد. خط آن نستعلیق، نام کاتب و محل کتابت و معلوم نیست، تعداد برگ‌ها ۱۷۳ که از برگ ۱۷۱ الف تا ۱۷۳ ب حروف با اشکال مرموزی نوشته شده است. برگ اول اشعار نسیمی ۱۴ سطر و مابقی ۱۵ سطر است. در برخی برگ‌ها با توجه به رکابه، افتادگی هایی وجود دارد. نوع کاغذ شرقی، اندازه متن ۶×۱۲ و اندازه جلد ۱۰×۱۶ می باشد. جلد آن تیماج قهوه ای مجدول گره ای است.

۷ مجموعه، شماره ۲۵۳ سنا

مجموعه دارای سه رساله (فارسی و ترکی) است و ۳۰۰ برگ دارد.

الف) محبت نامه حقیقی از خلیفه فضل الله نسیمی، (نستعلیق ماه صفر ۱۱۰۷) (۱ - ۲۷۱)

ب) تعریف قوت: از سید شریف و آن قوت در جمیع مراتب موجودات سرایت دارد، (۲۷۵ - ۲۷۷)

ج) فرهنگ گرگانی به فارسی، به همین خط با پراکنده های دیگر (۲۸۳ - ۲۹۴)

الف) محبت نامه

آغاز: هو در تقسیم وجه آدم و حوا بشناس و بخوان ای خواننده خطوط وجه کریم آدم ع م که حضرت رسالت فرموده است خلق الله تعالی آدم علی صورته و علی صورة الرحمن از تقسیم خط وجه که یکی موی سر اوست و چهار مژه و دو ابرو....

انجام: ... و حکماء و شهداء به عالم عشق می کشد که اذا قتلته فانادیته.

گولپینارلی (فهرست، ۱۴ و ۱۵)، محبت نامه الهی را از آثار فضل الله حروفی می داند که منثور و به لهجه گرگانی نوشته است. نسخه های این کتاب کمیاب است. (و نیز بنگرید: گولپینارلی، صص ۵۵ - ۸۱).
کیا (واژه نامه، ص ۳۶ و ۳۷)، در ذیل محبت نامه آورده است: در این کتاب بیشتر فضل سخن از عشق و معنی آن رانده و بسیاری از سخنان خویش را که در جاودان نامه نوشته در آن نیز آورده است. نثر محبت نامه مانند جاودان نامه است ولی واژه های گرگانی در آن کمتر بکار رفته و بیشتر متن آن به فارسی است و در آن واژه گرگانی ای که در جاودان نامه و نوم نامه نیامده باشد، دیده نمی شود.

همچنین کیا(آگاهی های تازه از حروفیان، ص ۶۴) به دو دست نویس فارسی حروفی در کتابخانه ملک اشاره می کند که یکی از آنها محبت نامه فضل است به شماره ۴۵۹۷ ولی متأسفانه از آغاز و انجام آن چیزی نگفته است. با مراجعه به فهرست نسخ خطی فارسی کتابخانه ملک، ج ۱۲، می بینیم:

محبت نامه حقیقی (استرآبادی، فضل الله) آغاز: بسمله در تقسیم وجه آدم و حوا بشناس و بخوان ای خواننده... انجام:.... و حکماء و شهداء عالم عشق الهی می کشد که اذا قتلته انا دیته. در کتابخانه دانشگاه تهران هم فیلم شماره ۳۴۰۴، محبت نامه نعیمی است. شیبی (تشیع و تصوف، ۲۱۸۱۷۴) شرح مفصلی از محبت نامه و ماهیت آن به دست داده است. گذشت که نسخه ای از محبت نامه در فهرست سنا ۵۳۱/۱۲ به عنوان اثری از سید شریف موجود است که با این رساله تفاوت دارد.

اما نسخه مجلس در اصل متعلق به آقای مهدی بیانی بوده که به کتابخانه منتقل شده است با این آغاز و انجام:

آغاز: هو در تقسیم وجه آدم و حوا بشناس و بخوان ای خواننده خطوط وجه کریم آدم ع م که حضرت[الت رسالت] فرموده است خلق الله تعالی آدم علی صورته...

انجام:...در مقام تجلی ربه للجبل فان استقر مکانه فسوف ترانی گفته شده و فی ص امرد ققط و...
تمت فی ماه سفر[صفر] سنه سبع و مائة و الف (۱۱۰۷)

محبت نامه شد این جمع را نام/به حکم جاودان نامه حق

بنوشد هر که یک شربت ازین جام/حیات جاودان یابد محقق

ای ف خدای جمله اشیاء/ گر هست غلط به فضل بخشا

ای بهشت جاودانم روی تو/ با محبت عرش نامه روی تو

تا بخواندم روضه باکوی تو/ می رسد از نامه تو بوی تو

همان طور که تطبیق نشان می دهد آغاز نسخه کتابخانه سنا با نسخه کتابخانه ملک یکی است. در

حواشی نسخه سنا با کلمه «یعنی» برخی از موارد متن به زبان ترکی شرح شده است و نیز با واژه «صَح» نسخه تصحیح گردیده است. بالای آیات و روایات و برخی کلمات خط نشانی از شنگرف کشیده شده است.

برگ نخست، ۱۵ سطر دارد و مابقی اوراق ۱۷ سطری است. و محتوای نسخه نوعی تفسیر عرفانی حروفی از قرآن است. در برگ ۵ سطر ۳... مثلاً اگر سائل سوال کند که نماز که بی کعبه و قبله درست نیست... جواب آن است که... و مجدداً در برگهای ۱۶ س ۱۷؛ ۴۴ س ۱۱؛ ۴۹ س ۵۲؛ ۱۵؛ ۵۳ س ۱۶؛ ۶۲ س ۲؛ ۶۲ س ۱۵؛ ۷۹ س ۱۳؛ ۸۰ س ۴؛ به همین نحو سوال و جواب آمده است. در برگ ۱۶۵ جدولی مدور کشیده شده است. رکابه برگ های ۱۷۱ و ۲۲۳ با برگ بعد هماهنگی ندارد بنابراین احتمالاً افتادگی در میان نسخه وجود دارد.

برگ ۲۷۱ پایان نسخه محبت نامه است، در پشت جلد آن نوشته شده محبت نامه حقیقی و میر سید شریف گرگانی! آنچه پیداست این است که این نسخه محبت نامه فضل الله حروفی نیست زیرا نه منظوم است و نه به لهجه گرگانی می باشد.

در برگ ۲۷۲، آیه و من اللیل فتهجد به نافله لک عسی ان یبعثک ربک مقاملاً محموداً... و سپس شرحی به ترکی برای آن نوشته شده است.

در برگ ۲۷۳ آمده: من المحشر پس آسمان از آن وجه که دو دست تعلق به سواد وجه که موسی داشته باشد و جنت..... (شاید مقصود محشرنامه میرشرف باشد).

در برگ ۲۷۴ آمده: فی عود الارواح الی الاجساد فی الاخره و فی الحشر. بدنبال این جمله تعریف شک و ظن و وهم به زبان ترکی و فارسی و گرگانی آمده است... از اسم اعظم خدا خالی بی این هما زن خالی به هستی ص ا ه یعنی... سپس نوشته های پراکنده و کوتاهی در این قسمت مشاهده می شود.

ب) تعریف قوت، لیسید شریف، از برگ ۲۷۵ تا ۲۷۷. این نوشته از گوشه سمت راست صفحه شروع شده و به شکل مایل ادامه پیدا کرده است.

آغاز: و آن قوت در جمیع مراتب موجودات سربان و سیران دارد هر جا به طریقی که مقتضی کمال اوست...

انجام:... عقوبت او به حکم قرآن ثمانین جلد است والسلام.

کلمه «صَح» حاکی از تصحیح رساله است. در همین برگ (۲۷۷) پس از پایان رساله قوه نوشته شده:

نزل القرآن علی سبعة احرف الحدیث ف ی م د ل و ن... به زبان ترکی شرح شده تا برگ ۲۷۸.

در برگ ۲۷۹ آمده: گفته حرابی تاریخ وفات ابراهیم افندی ابراهیم خواجه نک دوشدی وفاتی چونکه در غربت آنکچون دوشدی تاریخ ای بولور اول حق ابله قربت رحمة الله علیه.

در برگ ۲۸۰ یک مناجات منظوم و فارسی وجود دارد. در برگ ۲۸۲ تا ۲۹۸، لغتنامه گرگانی است. در

برگ ۲۹۸، مناجات حضرت علی کرم الله وجهه: اللهم طهر قلوبنا من النفاق و اعمالنا من الریا و بطوننا من

الحرام...

در برگ ۲۹۹ که برگ پایانی نسخه می‌باشد آمده: اگر سائل سوال کند که به حقیقت معنی ان الله و ملائکته یصلون علی النبی یا ایها الذین آمنوا...
و در آخر مهر کتابخانه شخصی مهدی بیانی آمده است.
در فهرست کتابخانه شماره دو (۱/ ۱۲۵) در باره مشخصات این نسخه آمده است: نستعلیق ۱۱۰۷،
نشان شنگرف، در ۳۰۰ گ ۱۷ س، اندازه ۱۰×۶ و ۱۴×۱۰، کاغذ سفید، جلد تیماج سرخ ضربی مقوایی
زرکوب آراسته با لولا (۱۳۶۵۲)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

